

PERSPEKTÍVY A PROTIREČENIA SÚČASNÉHO VÝVOJA ČLOVEKA

NIC. BELLU, ALEX. TANASE

Marxistické myslenie obsahuje a zdôvodňuje kritickú teóriu človeka, vyvodzujú ju zo štúdia histórie a integrujú ju medzi vývojové súradnice a perspektívy súčasnej ľudskej spoločnosti. Ak človek v svojej historickej genéze predstavuje súhrn sociálnych vzťahov a tento celok uchopuje cez subjektívizovaný výraz jednotiacich prejavov ducha a rozumu, tak celok sociálnych vzťahov sa tiež môže chápať v mechanizme svojej vnútornej dynamiky, svojej histórie a svojho rozvoja iba ako produkt ľudského večne sa vyvíjajúceho subjektu. Produkt ľudského subjektu, ktorý sa sám menil počas veľkých historických období a ktorý sa teda zúčastňuje na nových udalostiach a pri formovaní nového súhrnu sociálnych vzťahov ako nový človek. Tieto pojmy sú korelatívne a možno ich od seba oddeliť iba v medziach tejto korelativity. V tomto zmysle sa sociálna revolúcia javí Marxovi ako implantovaná do vnútornej logiky histórie nie iba preto, že 1. staré štruktúry sa môžu potlačiť iba prostredníctvom človeka, ale aj preto, že 2. človek sám sa oslobodzuje z podriadenosti voči starým vzťahom iba podobnou sociálnou praxou a tak dozrieva pre tvorbu nového sveta. Revolúcia sa nám takto javí ako niečo, čo pôsobí nielen na objekt, ale takisto na subjekt. Práve tak aj subjekt pôsobí nielen na históriu, keď sa angažuje do revolučného diela, ale pôsobí takisto na seba, keďže sa formuje zhodne s činnosťou, do ktorej sa angažuje. Nielen sociálne vzťahy sa oslobodzujú od prítáže predchádzajúcich štruktúr, ktoré spôsobujú proces stagnácie, ale aj nové tendencie ľudskosti, ktoré sa medzitým objavili a čiastočne dozreli, sa oslobodzujú od prítáže starých vzťahov a duchovnej potraviny, ktorou dosiaľ žili. Marx neváha ani najmenej vyzdvihnúť do popredia pravdu, podľa ktorej, aby sa vytvoril úplne nový socialistický svet, bude musieť robotnícka trieda — respektíve človek zapojený do zakladania novej spoločnosti — viesť dlhé boje a prejsť celou sériou historických procesov, ktoré úplne premenia človeka a okolnosti. (Občianska vojna vo Francúzsku.) Problém nie je v tom, aby sa realizovali ideály, aby sa život podriaďoval utópiám, ale aby sa vypracovali „základy novej spoločnosti, ktoré sa vyvinuli vo vnútri spoločnosti buržoáznej“ (tamtiež). No podľa Marxa práve táto činnosť znamená prelom v kontinuite, znamená proces prelomu. „Komunistická revolúcia je najradikálnejší prelom v tradičných ideách“ (Manifest komunistickej strany). Uchopiť v Marxovom duchu nového socialistického človeka v praxi jeho vzniku znamená spojiť v teoretickej rovine ideu procesu, ktorá vyvoláva kontinuitu s myšlienkou prelomu, teda s prerušením kontinuity. Uchopiť problematiku súčasného človeka, formujúceho sa pred našimi očami znamená vychádzať z charakteru procesu tohto zlomu, ktorý nemôže ani zastríeť ani zakryť skutočnosť, že máme pred sebou naozaj skrytý mechanizmus prelomu, hoci ide o proces. Marx hlbokou intuíciou pristupuje k všeobecnému opisu mechanizmu tohto procesu prelomu, ktorý je veľmi radikálny a komplexný. „Naproti tomu proletárske revolúcie... sa stále kritizujú, neustále prerušujú svoj vlastný priebeh, vracajú sa, aby znovu začínali to, čo už je zdanlivo ukončené, zosmiešňujú bez ľútosti a do detailov poloopatrenia, slabosti a žalostný

vzhľad svojich prvých pokusov... Ustavične ustupujú, lebo sa ľakajú nekonečnej nesmiernosti svojich vlastných cieľov, až kým sa len nevytvorí situácia, ktorá znemožní akýkoľvek ústup, a keď okolnosti samy zvolajú: Hic Rhodos, hic salta!“ (Osemnásť Brumaire...). Literárne licencie Marxove ešte ostrejším spôsobom vyzdvihujú radikálny realizmus tohto spôsobu pochopenia procesu prelomu. Prelom v rovine histórie, prelom v kontinuite ľudskej typológie. Človek, ktorý vzniká z tohto prelomu, je hypoteticky definovaný ako odlišný od človeka tohto prelomu, odlišný aj od toho, ktorý proces realizuje.

Tento článok sa pokúša nastoliť problém socialistického človeka v súradniciach onoho procesu prelomu, bez čoho sa nám všetky súčasné dramatické úsilia javia ako „sizyfovské“ a dokiaľ sú „sizyfovské“, sú aj bez zmyslu a humanistickej perspektívy.

*

Človek nie je svätec. Táto pravda dokázaná viactisícročnou historickou skúsenosťou jednako nezabraňuje predstavovať si človeka vo vznešenej a puritánskej alternatíve, ktorá ho urobila — týmto spôsobom — vzorom dokonalosti. Táto alternatíva, vo svojej snahe byť poslednou odpoveďou práve taká ireálna ako konštantná, bola iba ideálnym protikladom k nedokonalkej a protirečivej realite ľudských podmienok. Predstavou človeka ako vzoru dokonalosti sa myšlienka človeka zakotvuje v mýte. Prechádza sa z bežnej reči, v ktorej človek znamená to i to, čo je súčasne dobré i zlé, pekné i škaredé, príjemné i nepríjemné do metajazyka alebo do druhého semiológického systému, kde už z človeka zostáva iba znak pre jednotu svojho druhu: homo faber, sapiens, homo significans. Človek dávajúci každej veci význam sa odrazu dostáva pred svoj vlastný koncept ako pred znak, ktorý má iný význam ako adekvátne vyjadrenie jeho vlastnej podstaty. Pri týchto postupoch prichádzame do styku s dvoma momentmi, a to po prvé: každý človek s väčšou alebo menšou istotou vie (aspoň vo svojom vnútri a chvílkach úprimnosti, pričom výnimky nie sú vylúčené) — čím je on sám ako človek. S väčšou alebo menšou istotou vie aj to, aký je človek ako individuum, aspoň v hraniciach svojej vlastnej existencie ako konkrétneho individua v dynamickej globálnej existencii. Avšak zvláštnosťou tohto poznania alebo týchto aproximácií je ich dvojzmyselná povaha. Ak povieme o človeku všetko, nepovieme významovo nič určujúceho, neponechávame miesto analytickým diskusiám, naznačeniu protirečivých a dynamických prvkov a zhrnutiu vzťahov, ktoré človeka určujú v jeho jednote. Oddelenie označujúceho od označeného, termínu (slova) od jeho pojmu nie je možné. V rámci tohto prvého momentu je predstava človeka adekvátna, ale matná, nejasná, významovo neurčená. V druhom systéme jazyka (selektívny alebo metajazyk) sa situácia podstatne mení. Tu sa globálny, nediferencovaný dvojzmyselný pojem človeka (človek je rovnako dobrý aj zlý atď.) chápe pod jediným uhlom svojej druhej špecifičnosti (faber, sapiens, significans). Teda špecifický rozdiel a jedine on sa ustavuje ako označujúci (significans). Človek sa zapisuje do tejto druhej reči týmito novými črtami svojej existencie (t. j. rozdielmi vzhľadom na druh). Tým, že hľadá svoj pojem a definuje sa pomocou svojej dôstojnosti, ustaluje sa človek v metajazyku, ktorý je väčším svojou významovo-určujúcou hodnotou, ale súčasne je jednoznačný práve vďaka tejto označujúcej čрте, ktorú získal.

Zásluhou tohto metajazyka vzniká mýtus človeka, alebo predstava človeka ako mýtu. Tajomstvo zásluh tohto jazyka spočíva v možnosti, ktorú vytvára pre myšlienku: aby operovala v antropologickom poli pomocou termínov, ktoré nám určujú význam človeka a nie jeho stav, jeho rozlíšenie a nie jeho existenciálne určenie. Významové

označenie predstavy človeka získavame teda na úkor adekvátnej predstavy jeho ľudského stavu. Týmto spôsobom získame v predstave človeka nie reálny obraz, ktorý je v skutočnosti protirečivý, ale jednu z jeho bezprotirečivých snáh, do ktorej sa implantuje a ktorou sa vysvetľuje. Predstava človeka sa stáva mýtom iluzórneho štádia neprotirečivej ľudskosti, ktorý sleduje myšlienku ľudského pokroku v smere lineárnej vízie, a to pomalým a ustavičným zdokonaľovaním tých čít, ktoré ho definujú. Tu pramení utopický idealizmus každého „zlepšovania“ (ameliorizmu). Idea človeka redukovaná na mýtickú predstavu obsahuje všetok jeho budúci vývoj, všetky budúce zlepšenia. Nič nového by sa tu už nemohlo objaviť.

Roland Barthes poznamenáva, že „mýtus nič nezakrýva, jeho funkcia je v tom, že deformuje a nie že odstraňuje“. No jednako len mýtus niečo z tejto skutočnosti zamlčuje, pretože každé pririeknutie významu (ktoré deformuje) podriaďuje skutočnosť alebo situáciu určitému hodnotovému súdu a vyjadruje ju v svetle určitého výberu. V tomto zmysle veta: Príroda urobila človeka dobrým, ktorá zhušťuje v zjavne priaznivej formulácii celú trvalú mytologickú vieru o človeku, „deformuje“, „odstraňuje“ fakt, ktorý Hegel odhalil pregnantným spôsobom a ktorý znovu potvrdil Engels, že veta: Príroda urobila človeka zlým, hovorí o ňom oveľa viac.

No súčasne, ako to jasne ukazuje Roland Barthes, „mýtus je hodnota a nekonfrontuje sa s pravdou, ale s jej interpretáciou“.

A tak by sme mohli odvodiť a opísať celý súhrn intencií, ktoré sú založené na predstave človeka, zahaleného do mýtu prirodzenej dobroty. Takisto môžeme konštatovať, že sám mýtus má určitú empirickú pôsobnosť, že sa uplatňuje v živote a zúčastňuje sa na procese integrácie individua do sveta, pri vytváraní zvykov, sociálnych reflexov, pri riešení rozličných typov ľudských vzťahov a napokon pri predpojatej interpretácii existencie. V širokom zmysle mýtické postulovanie pôvodnej dobroty človeka, ktorú má „od prírody“, tým, že ponúka a ukladá túto hypotézu, súčasne ju aj umožňuje a stavia ju ako alternatívu, ako ideál, podnet a túžbu. To je pozitívna činnosť mýtu. „Mýty sa vytvorili, poznamenáva Camus, lebo im predstavivosť prepožičala život.“

No teoretické myslenie nemôže robiť abstrakcie majúce opačný účinok. Lebo to, čo sa ponechá v tieni, pôsobí vždy s oveľa väčšou prudkosťou. Práve niektoré najšpecifickejšie produkty ľudského vývoja, ktoré doteraz doň zasahovali, sú v podobnej abstrakcii ponechané v tieni; totiž: egocentrické založenie človeka, vyjadrujúce podmienky jeho životnej núdze a útlaku, ktoré ešte dnes ľudská história neprekročila. Zmysel pre vlastníctvo (zmocnenie sa vecí pre seba), ktoré je rovnako rozšírené medzi všetkými ľuďmi, a to so všetkým tým, čo v sebe obsahuje. Všetko toto participuje na realite človeka, človeka reálneho, ale v ideí človeka je ponechané stranou. Odtiaľ pochádza sklamanie, len čo sa rozplynie ilúzia. Celá duchovná štruktúra postavená na takejto osi je bezbranná a neschopná aktívnej rezistencie. Je to ťažká klíma pre celú ľudskú spoločnosť, ktorá lípne na svojich už vybudovaných psychických a morálnych fondoch. A je o to ťažšia a súčasne škodlivejšia, ak sa určitá spoločnosť podujme v priebehu svojich generácií na cestu socialistickej prestavby spoločnosti, ktorá má byť radikálna svojím spôsobom života a tvorením nových dimenzií ľudských podmienok. Vtedy nie je možné pokračovať v radikálnom obnovení a premene spoločnosti bez takisto radikálneho obnovenia a premeny v rámci možnosti samého človeka. S ohľadom na tieto ťažkosti sa nevyhnutne vynára otázka, ako sa zaradí starý mýtus do spleti nových tendencií vo vývine ľudskosti. Či to, čo necháva „zmiznúť“, to dvojnásobne, čo vynecháva, a na druhej strane privilégium, ktoré prisudzuje „dobru“ človeka, či toto všetko sa teraz nenastolí ako „prirodzené“ pokračovanie minulých

systémov a tej klímy, ktoré implikujú nevyhnutne predstavu dvojakosti človeka. Dvojnosť človeka vyplýva z represívnej povahy ľudských vzťahov (materiálnych a duchovných), ktoré sú obsiahnuté v mýte: príroda urobila človeka dobrým, čo znamená, že všetko, čo prekračuje hranicu tejto predstavy, je zlo. Toto zlo v protiklade k mýtu prirodzenej dobroty človeka, by bolo treba starostlivo spresniť. Skutočne v tradičnej predstave zla sa napríklad nevyskytuje zmysel pre vlastníctvo a ani zmysel pre ovládanie; nie je tam nič ani o systéme subjektívnych pák, ktoré podnecovali proces sociálneho a ľudského vývinu od najstarších čias. Podľa toho zlo by malo byť skôr odoprieť podrobiť sa útlaku, zamietnuť konvencie, obojakosť a nepriateľ osud. Naproti tomu dobro by malo byť práve toto prijímanie konvencií a osudu. Pretože bez nich, bez tejto brzdy, by potom človek zanikol.

Mýtus o dobrom človeku (takom, akým ho urobila príroda) odhaľuje takto, azda určitým spôsobom paradoxne, svoj normatívny morálny význam a v tomto rámci svoju hodnotu dogmy v systéme represívnych noriem, ktorý je taký voči všetkému, čo neslobodno vidieť, vedieť, hovoriť, voči tomu, čo — ako v každom mýte — musí zmiznúť. Represívnych voči tomu, na čo myslel Hegel, keď povedal, že veta: príroda urobila človeka zlým, hovorí o človeku oveľa viac, hovorí že človek prichádza plný inštinktov, vášní, že spoločnosť založená na vládnutí a v duchu konkurencie je iba vzorom pre hlbšie upevnenie samej pravdy ľudských podmienok. Upevňuje ich ešte hlbšie, stvárnňujúc v tomto zmysle ľudského ducha, spoločenské vedomie a ideológiu všetkých čias, v ktorých panuje núdza a represia. Upevňuje ich aj tým, že robí mýtus o dobrom človeku, v ktorom ide o hanblivú alternatívu ľudskej reality. Hanblivú, pokryteckú, zbavenú prirodzenej dvojakosti. Dajte Cézarovi, čo je Cézarovo, a bohu, čo je božie.

No človek — ak mu máme rozumieť ako takému a ak máme rozumieť jeho dejinám — musí byť dešifrovaný vo svojej globálnej a historickej protirečivej štruktúre. Keď sa Marx dovoľoval aforizmu, podľa ktorého tomu, kto je človekom, nie je cudzie nič ľudské, nástojil na potrebe oslobodiť pole ľudského od všetkých predsudkov, každého falošného studu a pretvácky. V tom istom zmysle pokladal za detskú a smiešnu predstavu rozvinutej socialistickej spoločnosti, ktorej by sa rozdeľovanie robilo podľa potrieb: človek tejto spoločnosti by totiž bol nanajvyš „vylepšený“ typ v porovnaní s človekom dneška. Vylepšený typ, obdarený aj vylepšenou morálkou. Sledovať až dokonca postup tejto myšlienky priviedlo by nás naopak k poznaniu, že práve tu musíme považovať za potrebný moment prelomu. Prerušenie kontinuity. Pokrok sa mohol uskutočniť iba zložitou cestou podobnej diskontinuity. To však vyžaduje aj alternatívu ku každej jednostrannej a apologetickej predstave človeka, alternatívu k človeku represívnych mravov, ktoré mali doteraz kurz, alternatívu k akémukoľvek osudu človeka a akémukoľvek budúcemu modelu človeka osnovanému na filisterskej predstave zlepšovania jeho mravov.

Vytvoriť nový model ľudskosti, poprieť buržoázny model a ohlásiť slávnostne model začínajúcej sa epochy socializmu, spytujeme sa, či tieto skutočnosti môžu alebo nemôžu byť zlučiteľné so sakralizovaným mýtom o človeku, „ktorého príroda stvorila dobrým“ a ktorému pripadá iba úloha postupovať po ceste vedúcej na Golgotu svojho „zlepšovania“? Alebo či naopak hypotéza socialistického modelu človeka si nevynucuje a neimplikuje radikálny a súčasne principiálny odstup od onoho starého mýtu? Takýto odstup je potrebný, aby sme boli schopní kritickým spôsobom vysvetliť dokonca aj štruktúru „teoreticky akoby modelovaného socialistického človeka“, ktoré sa tiež stalo bežným, no je pritom skonštruované nie na základe materiálu vyplývajúceho z novej ľudskej skúsenosti, ale z toho, čo sa dlho idealizáciou predstavy o človeku

ustáľilo ako odlišné od buržoázneho modelu (alebo dokonca modelu oveľa staršieho). Mechanickou kompenzáciou pripísali sa takto socialistickému modelu všetky vlastnosti, ktoré sa skonštruovali na základe ich neprítomnosti alebo želatelnosti v historickej epoche, charakterizovanej slepou vládou biedy, núdze a duchovného útlaku. Pravda, mýlili by sme sa, keby sme upreli akúkoľvek heuristickú hodnotu tomuto spôsobu tvorenia hypotézy nového modelu ľudskosti z prvkov radikálne neprítomných v doteraz známej skúsenosti ľudstva. Model vytvorený zo želaní a ideálov, ktoré potvrdili tisícročia, zhusťuje — hoci v istej negatívnej forme — rozsiahlu praktickú aj teoretickú ľudskú skúsenosť. Taký model vyjadruje súčasne pod zorným uhlom histórie stvárnenú prítomnosť s psychickými a intelektuálnymi tendenciami súčasného človeka, ktoré budú účasťné na každom — prítomnom i budúcom modeli ľudskosti. Tým, že takýto model splní v spomenutých medziach aj perspektívnu funkciu, otvára a ponúka širokú škálu neuskutočnených hypotéz i efektívnych možností.

Jednako týmto neprekračujeme to, čo by sme mohli nazvať priestorom „zlepšujúcim“ vývoj ľudských vlastností. A tento priestor uzavretý a udusený v medziach tej istej posvätnéj štruktúry vypracovanej počas stáročí, vidí iba kvantitatívny „zlepšujúci“ moment vývoja a nie moment, ktorý naznačuje — zdôrazňujúc myšlienku prerušenia kontinuity — ľudskú subjektivitu, psychický, morálny a intelektuálny komplex zodpovedajúci radikálne zmeneným ľudským podmienkam. Moment diskontinuity zmizol z dohľadu pod hypnózou mýtu „zlepšujúceho“ princípu.

Avšak radikálne nová realita socializmu a komunizmu by sa v tomto prípade ukázala bezmocná; bezmocné by boli aj nové podmienky vo formovaní človeka, ak by človek, ktorý nové podmienky vytvára a ktorý sa ich zmocňuje a pretvára v duchu svojej vlastnej vnútornej dynamiky ustavične sa obnovujúcej, iba reprodukoval starú biblickú alternatívu Kaina a Ábela. Stál by tu stále ten ľudský ideál, ten trpezlivý a pokorný Ábel, ktorý sa narodil v represívnej klíme a ktorú aj vyjadruje. Alebo najvyšš by sa objavil umiernený spinozovský mudrc, ktorý sa konečne realizoval. Idylické „zlepšenie“ priestoru, vízia zaťažená konečnou ilúziou dokonalosti. Antropologický bigotizmus. Puritánsky mýtus, v rámci ktorého sa hlboko obrazoborecké snahy a tendencie súčasného sveta kvalifikujú iba ako znaky rozkladu, morálneho chaosu, perverzity a nízkosti, Sodoma a Gomora. Inak, propagandistickú tendenciu prisúdiť tento smer výlučne rozkladajúcemu sa západnému svetu, nemožno tiež prijať bez určitej teoretickej rezervy. Nemožno globálne tvrdiť, že vnútorný rozklad starého modelu vyjadruje iba sterilnú negatívu bez akéhokoľvek iného výsledku, ako je ten, ktorý obyčajne nazývame morálnou dekadenciou. V tom prípade by sme nemohli poznať samotný spôsob pôsobenia histórie, mechanizmus jej periód rovnováhy a prelomu, keďže — ako to tušil Engels — každý pokrok sprevádza relatívne cúvanie alebo nič, čo sa takým zdá. Pretože v podstate nové časy podrobujú vždy staré štruktúry vyhranenému procesu erózie. Staré chrámy sa otriasajú. Staré myšlienky sa stávajú bezmocné pod otrasom toho, čo sa nahromadilo a uložilo v psychomorálnom a intelektuálnom komplexe človeka. Aj keď relatívne posvätná nehybnosť minulosti má tendenciu byť opätovne okrášľovaná a idealizovaná, to, čo sa v histórii javí naozaj ako hlboké nové, neprestajne posilňuje proces erózie a degradácie, pripravuje si už pôdu pre nová možnosti a nové modely. Vo svojich slávnych *Základoch politickej ekonómie* podáva Marx teoreticky dostatočne vypracovaný základ pre pochopenie tohto postupu. „V samom akte reprodukcie sa nemenia iba objektívne podmienky . . . , no mení sa sám výrobca, tým, že rozvíja v sebe nové kvality, že sa sám rozvíja vďaka výrobe, že sa mení, lebo vytvára nové formy a nové predstavy, nový spôsob komunikácie, nové potreby a nový jazyk.“ Tieto nové predstavy, nové

spôsoby komunikácie, nové potreby a nový jazyk, zdajú sa svätokrádežou oproti niektorým „posvätným“ veciam, aby sme použili myšlienku, patriacu takmer práve tak Marxovi, ako Engelsovi, ktorý ju vysvetľuje.

Súčasný socialistický svet stojí zoči-voči práve podobnému momentu, v ktorom treba uskutočniť voľbu. Ide o kontinuitu a prelom, staré a perspektívne nové ľudské podmienky, starú a novú reč o ľudskosti. Predstava o človeku ako mýte, jednostranné chápanie dobra ako svätosti, pričom táto svätosť i keď je často čisto formálna, sa zúčastňuje na udržaní autority minulosti. Táto predstava vystupuje ako určitý spôsob odporu minulosti proti erózii, ktorej ju neprestajne podrobuje prítomnosť. No práve v tomto svetle odpor minulosti, to posvätné, nie je iba negatívne: v ostrej opozícii oproti novátorskému pôsobeniu prítomnosti predstavuje súčasne aj pozitívne prvky, obsahujúc nahromadený a rezistentný materiál, vo vzťahu ku ktorému je prítomnosť — podrobujúca ho práve pre jeho odpor dlhšej a detailnej práci meniacej jeho vlastnú podstatu — jedine schopná prijať nové podmienky svojej vlastnej existencie. Opozíciou a odporom pôsobí minulosť, predstava človeka ako mýtu naďalej na prítomnosť a budúcnosť. To čo sa práve vytvára v dôsledku nových nových existenčných dôsledkov, vytvára tým aj svoje vlastné podmienky, kým to, čo postulujeme ako človeka budúcnosti a ako pokrok, ktorý tento človek umožní, sa dosahuje iba onou dôslednou a bolestne vyhrtenou konfrontáciou. Mýtus je aktívny napriek tomu, že myslenie ho musí kvalifikovať ako mýtus a že sa samo musí oslobodiť z temnôt, ktoré mýtus spôsobuje. Riešenie môže byť jednoznačné iba v teoretickej rovine. Zvyšok bude aj naďalej gravitovať pod ochranu mýtu. A pokrok sa bude vytvárať iba ako výsledok spomenutej konfrontácie, v priebehu ktorej ani jeden pojem, ktorý sa postavil proti inému pojmu, nebude môcť sám osebe povedať posledné slovo. Takže pokrok existuje a možno ho nájsť — aj to iba čiastočne — iba v priestore, ktorý je stále diskutabilný. Teória sa usiluje ísť aj ponad to, čo sa nepretržite vyzdvihuje do roviny posvätného. Naproti tomu prax stavia ako mýtus vždy určitý historický model ľudskosti. Vo vzťahu k tomuto modelu samo hnutie, proces, na konci ktorého je moment pokroku, vykazuje vždy nedostatok pevných zásad, nedostatok studu, sklon k javovej stránke, povrchnosť, ústup od platného, modernizmus. Jedným slovom skazenosť ľudskosti. A práve preto, že táto skazenosť „nie je iba holou fikciou, ale podstatnou súčasťou samého procesu, jednou z jeho podmienok“, každý teoreticky potvrdený obraz pokroku sa z onoho hľadiska stáva neslušným a škandalizuje stud „zdravého rozumu“.

Teória vidí, že je nútená urobiť ústupky tomuto hanblivému a filisterskému duchu, v rámci ktorého sa nový ľudský model chápe ako zlepšovanie v duchu čistej idey puritánskeho človeka. Premiestni teda celý proces do oblasti koncepcií pokazených apriorizmom a imanenciou.

Obmedzený a filisterský spôsob podobnej vízie ľudskej bytosti, nepriznaná, ale hlboko zakotvená viera, že „príroda stvorila človeka dobrým“, zatemňuje teoretické myslenie, pokiaľ ide o perspektívy človeka, vážne ho prekrúca, pôsobí reštriktne na slobodu skúmania v tejto oblasti a podrobuje ju inhibičnej cenzúre v mene studu, ktorý sa stal posvätným. Ak je prirodzené, aby individuálny, určitý človek bol hodnotený napríklad ako hriešny, tak naopak predstava človeka ako druhu, človek rodový, človek abstraktný alebo človek kolektívny, hoci vo svojej podstate sústreďuje súhrn protirečivých čít akéhokoľvek človeka alebo aspoň disponibilitu pre tieto črty, sa takmer bez výnimky predstavuje ako bytosť znamenajúca iba originálnosť stvorenia a prekračovanie seba samého, smelosť, slobodu, čistotu a nepoškrvnenosť. Tým sa chápanie človeka, človeka ako takého v abstraktnosti svojho

významu, zahŕňa natrvalo do duplicity a filisterstva, v prítomnosti ktorých sa pokrok ľudskosti, zredukovaný na banálnosť, vysvetľuje idylickým a lineárnym spôsobom zo skutočných i sľubných antecedencií minulosti. Zvyšok (uzavretý v cudných zátvorkách) ostáva výlučne vecou praxe: či už vplyvu verejnej mienky, kritiky tlače, literárnych článkov a umeleckých diel, alebo vecou pedagogického vplyvu prevýchovných ústavov, alebo v represívnej forme pred súdom a tribunálom pre veci civilné alebo trestné porušenie zákona.

V rámci podobnej vízie, s ktorou naša odborná literatúra rada koketuje, je súčasný človek človekom vo všeobecnosti, ľudskou podstatou. Pravda, súčasný človek povýšený na dokonalosť svojich vlastností. Človek boh, hoci boh trápený drobnými hriechmi. Model človeka sa v tejto súvislosti nemôže predstavovať inak ako v znamení dokonalosti tých svojich prvkov, ktoré sa hodnotia ako pozitívne a bez tých prvkov, ktoré sa pokladajú za negatívne. Predstava rovnako knižná ako lineárna, chudobná, kapitulujúca pred múdрым pozitivizmom, rovnako cudná ako neschopná odкрыt prameň energie a neschopná realizovať ani len jednoduché vylepšovanie nepretržité, nie to ešte prerušenie kontinuity, objavenie súčasných zdrojov jeho energie tak, aby pracovala s nepretržitými pozíciami na inom a novom tvorení ľudského modelu. Na inej predstave človeka o sebe samom a na inej rovnováhe medzi jeho slobodnou túžbou pre seba a jeho schopnosťou byť slobodný v tejto zhode so svojou túžbou. Vymyslieť si taký pokrok, ktorý je súčasne pokrokom ľudskej povahy a ľudskej morálky, v skutočnosti jasne implikuje prekročenie každého zákazu, každého pocitu frustrácie a každého komplexu hriechnosti, ktoré sa vytvorili po tisícročia pod vplyvom modelujúcim ľudskú dušu, vyžaduje oslobodenie od represívnej morálky, ktorú zrodila vláda núdze a biedy, nepretržité tútorstvo hierarchizovaných autorít a súčasne vláda konkurenčnej a v podstate revanšistickej minulosti. V týchto intenciách by ľudský model mohol byť iba modelom bytosti utlačanej, ktorá sa podriaďuje svojim podmienkam i búri sa proti nim, no prispôsobujú sa — aj keď proti svojej vôli — útlakovému ovzdušiu a životnému prostrediu, stotožňuje pulz tohto života s prirodzenými podmienkami svojej duchovnosti.

V tomto rámci života a duchovnosti je problémom zvlášť závažným a ťažkým zmysel pre vlastníctvo (a zmysel pre vládnutie, ktorý ho dopĺňa), o ktorých hovorí Marx. Urobiac svojou životnou zásadou vlastníctvo, zrodí človek mýtus vlastníctva a mýtus človeka vlastniaceho. Ovláda majetok a je mu dobre, keď je ovládaný. Dokonca aj vzťah medzi pohlaviami sa stáva vzťahom vlastníctva. Žena je predmetom vlastníctva. Princíp vlastníctva vliáča svoju pečať všetkým ľudským vzťahom: muža a ženy, rodičov a detí. Ctíme si iba to, čo vlastníme, alebo sa pozeráme na to z aspektu svojho vlastníctva. Mať nič je skrytou šifrou človeka, je základnou, posvätnou štruktúrou.

Akékoľvek zjemnenie, akékoľvek zlepšenie môže byť iba zjemneným, zlepšeným výrazom tejto štruktúry. Štruktúry extrahujúcej z prítomnosti minulosti, v reprodukovaní ktorej aj naďalej pokračuje. Ide však o štruktúru, ktorej sa sotva odvažujeme dotknúť — nech sa to zdá hocijako paradoxné — dokonca aj v oblasti teórie. Táto štruktúra je ešte schopná vnucovať svoju vôľu svojou posvätnou autoritou mýtu. Štruktúra, ktorá si represívne vynucuje oddané prijímanie svojich požiadaviek.

V dôsledku toho, ak sa chceme postaviť na odpor tomuto titanovi — mýtu, tejto mýtologickej predstave človeka, rozoberajúc a hľadajúc možné smery v otázke ľudského pokroku a ľudského modelu, môžeme to urobiť účinne iba za cenu obrazoborectva a v duchu nápisu, ktorý Dante našiel na bráne podsvätia: „Tu treba zanechať každé podozrenie a tu má zomrieť každá hrôza“.

Pravda, podľa ktorej človek nie je svätec, vyžaduje radikálne nové preskúmanie ľudskej perspektívy. Vyžaduje opätovné poznanie skutočnosti, ktorou prechádzame vo chvíli prelomu a ktorá ukladá rekonštruovať teoretickú ideu človeka závislosti od novej perspektívy jeho životných podmienok, ako aj od novej perspektívy jeho túžob. Mýtus predstavy človeka, tak ako je ustálený v histórii doteraz, zatemňuje perspektívu myslenia, redukuje všetko na mýtus a odstraňuje každú inú hypotézu. Nedopraje potrebný priestor pre iný ľudský model v momente príprav a nových možností, ktoré sa medzitým vynorili, ani pre znovuoživenie pracovnej hypotézy marxistického myslenia, ktorou je návrat k reálnemu človeku a obnoveniu jeho práv. Kritická teória o reálnom človeku: reálny človek našich čias vstupujúci na cestu radikálnych zmien a nových protirečení, spôsobených týmito zmenami. Človek novej subjektivity, ktorý je v zhode s novými objektívnymi podmienkami individuálno-všeobecných vzťahov. Nová globálna štruktúra ľudskosti, ktorá je v zhode s iným typom vzťahov k prírode a s oblasťou kultúry a histórie. Postaviť celý problém do radikálnych pojmov neznamená ani tak rozísť sa naplno s minulosťou, ako skôr zbaviť ideu človeka všetkého balastu, ktorý zabraňuje uchopiť nové pozície, os jeho bytia a jeho základnú štruktúru, ako sa konštituuje v procese.

*

Ako vyplýva z prvej časti tohto článku, predstava nového ľudského modelu, — ak sa zásadne popiera buržoázny model a ohlasuje model epochy začatej socializmom — nie je zlučiteľná so sakralizovaným mýtom človeka, „ktorého príroda stvorila dobrým“ a ktorého osud spočíva jednoducho v tom, že nepretržite pokračuje po ceste svojho „zlepšovania“. Naopak, hypotéza socialistického modelu človeka predpokladá a vyžaduje prekročenie jednostranného charakteru starých predstáv; predpokladá kritické pochopenie rozdielov z hľadiska akési modelovanej štruktúry socialistického človeka. Tento model nemôže byť postavený zatiaľ na materiáli vyskúšanom v praxi novej ľudskej existencie, ale spočíva skôr na dešifrovaných prvkoch modelu človeka, realizovaného v sociálnej a ľudskej praxi predsocialistických spoločností. Inak povedané, nový socialistický model musí prevýšiť radikálne a skutočne (nie iba v teoretickej rovine) mýtickú apologetickú ideu človeka, ktorý je od prírody dobrý i so všetkými „zlepšujúcimi“ implikáciami.

Niet pochybnosti o tom, že socializmus prináša so sebou takú historickú konfrontáciu, ktorá doteraz najrozrušujúcejším spôsobom zasahuje do problému ľudskosti. Zmysel socializmu nie je iba realizácia revolúcie v materiálnych štruktúrach ľudského bytia, predovšetkým vo sfére materiálnej výroby smerujúcej k takej ľudskej spoločnosti, v ktorej v dôsledku hojnosti po prvý raz nastane úplná a skutočná rovnosť ľudí, keďže od spoločnosti každý dostane podľa svojich potrieb, ale socializmus vyžaduje aj vytvorenie nového ľudského modelu. Čo však predstavuje tento model a ako sa bude zhodovať s humanistickým dedičstvom minulosti? Zamietnutie mýtkej sakralizácie starých modelov neznamená popretie celej kontinuity vo vývoji človeka, pretože ak odhliadneme od oných viac-menej mystifikovaných teoretických modelov, vidíme, že sociálne historická a kultúrno-umelecká prax pôsobili v zmysle formovania a upevňovania určitých všeobecných ľudských črt, ktorých historičnosť sa dokázala ich nepretržitou premenou a obohacovaním z jednej historickej epochy na druhú. Takže ľudský model každej epochy alebo spoločnosti predstavuje spojenie špecifických črt (vzor myslenia, správania, tvorby, ideologické formy) so všeobecnými ľudskými kvalitami.

Demystifikácia idey človeka v socializme neznamená jeho obnaženie, zbavenie všetkého vznešeného duchovného obsahu, popretie axiologických kritérií hodnotenia ľudských činov. Nimbus sakralizácie je potrebný iba v retrográdnej spoločnosti, ktorá je v duchovnom rozklade a kríze a ktorej záujmom je skryť smutnú a krutú ľudskú realitu alebo ju nahradiť mýtom predstavy človeka. Prípád socializmu nie je taký, aj keď sú v ňom značné stopy minulosti, aj keď v ňom pretrváva celá škála antagonistických situácií.

Socialistický model ľudskosti predstavuje originálnu syntézu všeobecne ľudského a špecificky zvláštneho, ale tvorenie tejto syntézy a jej obsah sú radikálne odlišné od predchádzajúcich modelov. Tento nový profil ľudskosti načrtnol Marx vo svojich slávnych Rukopisoch, kde sformuloval myšlienku, že dokonalý humanizmus komunizmu je „skutočným prisvojením si ľudskej podstaty človekom a pre človeka“, „je to ozajstné rozriešenie konfliktu medzi človekom a prírodou, medzi človekom a človekom, medzi existenciou a podstatou, medzi spredmetnením a sebaopätrením, opravdivé prekonanie konfliktu medzi slobodou a nevyhnutnosťou, medzi individuom a druhom.“

Bolo by mylné dedukovať z týchto slov, že socializmus, ako aj komunizmus priniesú taký spoločensko-ľudský poriadok, v ktorom už zmiznú všetky konflikty a akékoľvek napätie. Z Marxových tvrdení, ktoré sme citovali, i ďalších týkajúcich sa oslobodenia všetkých zmyslov a všetkých ľudských kvalít vyplýva iba, že si stavíme určitý ideálny model ľudskosti, ktorý však už nie je formulovaný čistým teoretickým myslením a špekulatívnou konštrukciou hraničiacou s mytológiou a nemajúcou základ v spoločenskej praxi, ale modelu, ktorý je ideálnou projekciou zodpovedajúcej podstate a vývinovým cestám novej spoločnosti. No tým neprestáva byť ideálom, pretože naznačuje skôr očistenú výslednicu historického procesu ako sám tento proces. Práve v tom spočíva veľkosť historickej konfrontácie začatej socializmom, že chce slúžiť odhaleniu ciest a spôsobov a prispieť k realizácii takého modelu, ktorý premení svet reálnych podmienok a možnú ľudskú podstatu na konkrétnu ľudskú existenciu. Socialistický model ľudskosti je spoločným dielom praxe a kultúry. V zhode so svojím historickým poslaním realizovať dokonalý humanizmus má socializmus za úlohu vybudovať a usmerniť celú sociálnu prax v zmysle formovania človeka, a to premenou spoločnosti na obrovské laboratórium, v ktorom sa vyrábajú nielen materiálne veci, ale aj duchovné hodnoty, a mení sa ľudské vedomie. Socializmus má odstrániť vetu: cieľ posväčuje prostriedky a odložiť ju medzi smutné spomienky, pretože humanistický cieľ, ktorý si určil, musí byť uskutočnený humanými prostriedkami. To znamená, že zrod nového modelu človeka, ktorý nebude iba ideálnou projekciou do neurčitej budúcnosti, ale reálnou dimenziou sociálneho človeka, je potrebné, aby sa celé jeho životné prostredie, zdedené, i to ktoré si práve vytvára a obohacuje ho novými významami, stalo duchovnou klímou ľudskej dokonalosti a realizácie človeka ako osobnosti rozvinutej všetkými smermi. Ide o ovzdušie dôvery a ľudskej autentičnosti, v ktorej sa sny neodstraňujú, ale neznamenajú ani únik od pravdy a negáciu kritického myslenia. Socializmus nepotrebuje mystifikáciu pravdy, fetiš a idol, ale kritické myslenie súčasne negujúce i konštruktívne, ktoré vie pozrieť pravde do očí, konať zodpovedne vo všetkých problematických situáciách, v ktorých sa ocitne človek, skupiny ľudí a celá ľudská spoločnosť.